

Editorial

Důvěra a demokracie (nejen) v postkomunistických zemích střední a východní Evropy

Důvěra patří k základním podmínkám života ve společnosti, ale tak jako je tomu i u jiných fenoménů, její nezbytnost se ukazuje zejména v anomických situacích, v dobách společenských zvratů. V centru pozornosti zkoumání důvěry se proto v důsledku probíhající celospolečenské transformace ocitl v posledním desetiletí právě region střední a východní Evropy a Rusko.

Samostatnou kapitolu ve výzkumu důvěry představuje otázka vztahů důvěry a demokracie.

Z teoretického hlediska je důvěra pojednávána v souvislosti s pojmy politické kultury, občanské společnosti, kulturního a sociálního kapitálu, či postmaterialistických hodnot, kterým jsme se v Sociowebu již také věnovali (např. Socioweb 0, Socioweb 1-2_2005, atd.). Empirické výzkumy se zabývají jak obecnou důvěrou mezi lidmi, důvěrou v sousedských komunitách, tak důvěrou v různé profese, etnické skupiny, politické instituce a jejich konkrétní představitele i důvěrou v celý společenský systém a jeho budoucí vývoj.

Jakou roli hraje důvěra v procesu utváření demokracie? - Jak souvisí důvěra s pojmy autorita, solidarita, tolerance, legitimita? - Na základě čeho se důvěra utváří? - Je míra důvěry v instituce vázána na ekonomický blahobyt určité země? - Jak ovlivňuje určitá míra důvěry ve společnosti utváření občanské společnosti? - Je míra důvěry ve společnosti odrazem momentálních událostí nebo má hlubší kořeny v historii a kultuře konkrétního společenství?

Těmito otázkami se zabývali po celý semestr studenti sociologie na UK FF v rámci semináře **Důvěra a demokracie**. Na základě sociologických článků zabývajících se touto problematikou se pokusili zmapovat pro vás nejnovější poznatky o procesu demokratizace v postkomunistických zemích viděného skrze důvěru.

Šárka Hastrmanová ve svém článku **„Důvěrou v ostatní prověřujeme naši společnost aneb jak je důležité ptáti se po sociálním kapitálu“** představuje významnou knihu o důvěře amerického vědce Francise Fukuyamy. Důvěra rozšířená ve společnosti nebo v určité její části je pro něj základem tzv. sociálního kapitálu, který napomáhá lidem pracovat společně pro skupinové či veřejné cíle.

Z americké sociologie vychází i **Šárka Soudková**, která se ve svém příspěvku **„Buduje sport sociální kapitál?“** zamýšlí nad návrhem amerického sociologa Erica M. Uslanera, který vidí dílčí řešení obnovy

sociálního kapitálu ve větším zapojení lidí do sportovních aktivit.

Článek Františka Bartoše **„Ronald Inglehart – Postmateriální hodnoty a eroze institucionální autority“** nahlíží kriticky na úvahy amerického sociologa a politologa Ronalda Ingleharta o narůstající nedůvěře americké veřejnosti k vládě během posledních čtyřiceti let.

Anna Holičová se ve svém příspěvku **„Důvěra v druhé a sociabilita: evropská srovnávací analýza“** opírá o výzkumy francouzského politologa Pierra Bréchona a pokouší se odpovědět na otázky, zda existuje rozdílnost v úrovni důvěry v rámci sociální struktury evropských společností a ovlivňují-li kulturní a sociální charakteristiky nějakým způsobem postoj k důvěře.

Tomáš Křep v článku **„Důvěra a politika v postkomunistických zemích“** na základě Lovellovi statě ukazuje, že k upevnění pokroku směrem k občanské společnosti a demokracii, se musí dbát hlavně na posílení důvěry. Dále vyjmenovává některé důvody nízké důvěry v postkomunistických zemích (ČR, SR, Maďarsku a Polsku) jako např.: skutečné a vnímané chování elit, podvody a dědictví komunismu.

Dědictvím komunismu se v příspěvku **„Nedůvěra jako překážka občanské společnosti – příklad Ruska“** zabývá i **Veronika Sequensová**. Na základě článku Richarda Rose ukazuje, že k dědictví komunismu patří i hluboce zakořeněná nedůvěra, jejímž důsledkem může být skutečnost, že i dnes lidé chápou svou svobodu volit především jako svobodu ignorovat vládce, kterým nevěří.

Iva Zvěřinová v článku **„Důvěra, nedůvěra a skepse k institucím občanské společnosti“** poukazuje na to, že demokracie vyžaduje nejen důvěru, ale také předpokládá aktivitu a ostražitost občanů se zdravou mírou skepse k vládě. Na základě článku vědců Mishlera a Rose ukazuje na příkladu postkomunistických zemích (Bulharsko, ČR, SR, Maďarsko, Polsko, Rumunsko, Slovinsko, Bělorusko, Ukrajina), že nadměrná důvěra může podporovat politickou apatii a ohrožovat možnost kontroly vlády občany a naopak nedostatečná důvěra může vést naopak ke zhroutilí sociální kontroly a k dezintegraci občanské společnosti.

Hana Žáčková v článku **„Jenom volit nestačí“** dále ukazuje, že ani svobodné všeobecné volby nejsou to jediné, co úplně a dostatečně zaručí demokracii ve společnosti. Na základě článku Rose, Shina a Chulla představuje na příkladu České republiky, Ruska a Jižní Koreje, tzv. „demokratizaci pozpátku“, tedy zavedení všeobecného volebního práva, bez

předchozího zavedení právního řádu a fungování občanské společnosti.

Jana Husáková obrací naši pozornost více na sever, k baltským státům. Ve svém příspěvku **„Důvěra v demokratické instituce v baltských zemích“** na základě studie Antona Steena porovnává úroveň důvěry v Estonsku, Lotyšsku a Litvě s úrovní důvěry ve dvou zavedených evropských demokraciích, Norsku a Francii.

Petra Kotvová nastiňuje ve svém příspěvku **„Sarajevo jako druhý Jeruzalém -portrét vnitřního města“** naopak situaci od nás na jih, tedy v dnes již bývalé Jugoslávii, přičemž se soustředí hlavně na osud města Sarajeva. Ptá se, jaký osud spojil právě toto město, které symbolizovalo soužití různých kultur a národností, s národnostní nesnášenlivostí.

Poslední dva příspěvky pak představují kritickou reflexi předchozích úvah a mainstreamu současného uvažování o důvěře a demokracii. **David Palán** ve své úvaze **„Kdy praskne mýdlová bublina demokracie?“** vychází z Masarykovy definice demokracie a zamýšlí se kriticky nad dnešní politickou kulturou. Legitimita podle ně náleží pouze takovému systému, který se podrobuje kritice a je orientován na překonávání současných problémů. To však podle něj není případ současné „demokracie západního typu“, jenž je systémem zaměřeným na obranu statu quo, soukromého vlastnictví a všemožných sociálních hierarchií.

Karla Provázková v článku **„Rozumějí pojímům důvěra a demokracie všichni stejně? Důvěra a demokracie v evropských zemích po roce 1989“** připomíná existující kulturní a sociální rozdíly v užívání pojmu důvěra a demokracie a klade si otázku, zda je tedy vůbec možné srovnání míry důvěry, demokracie mezi jednotlivými zeměmi a kulturními oblastmi.

Doufáme tedy, že námi shromážděné informace a postřehy pro vás budou inspirující pro lepší porozumění procesu demokratizace jak v naší společnosti, tak v okolních zemích.

Markéta Sedláčková

marketa.sedlackova@soc.cas.cz

Toto číslo bylo dedikováno projektu č. 403/04/1007.

Březnové číslo Sociowebu bude věnováno výzkumu veřejného mínění, přičemž jedním z témat bude i důvěra ve veřejném mínění české společnosti.

«Teorie pro všechny»

»

Důvěrou v ostatní prověřujeme naši společnost aneb jak je důležité ptáti se po sociálním kapitálu

Klíčová slova: sociální kapitál, skupinová důvěra, ekonomická prosperita

Důvěra je jedním ze základních požadavků sociálního soužití v každé společnosti a ač je každému z nás tak blízká a pochopitelná, je obtížné ji definovat. Důvěra vyjadřuje zároveň postoj i typ vztahu, který máme spojený se splněním očekávání od objektu, vůči kterému důvěru projevujeme. V rámci svého pátrání po důvěře ve společnosti jsem projevila důvěru k informaci o proslulosti amerického politologa Francise Fukuyamy a začala se do jeho knihy *Trust – The Social Virtues and the Creation of Prosperity* (1995). Na následujících řádcích popisují nakolik se tato má očekávání spojená s Fukuyamovo argumentací naplnila.

Základní lidskou touhou, kterou odvozujeme od spojení s ostatními lidmi, je uspokojení z uznání naší důstojnosti od ostatních. Boj o uznání se v současné době přesunul z válečných na pole ekonomická; bojujeme o naši identitu, status a důstojnost pomocí vytváření bohatství. Nejde ani tak o samotné hmotné zázemí, ale spíše o prezentaci vlastního bohatství vůči ostatním lidem, kteří jeho uznáním potvrzují naše občanská a skupinová práva, jakož i explicitně morální status. Tohoto druhu ocenění je ale možné dosáhnout pouze v rámci spolupráce lidských jedinců.

Ekonomie vždy byla považována za oblast, ve které se jednotlivá individua spolčují se záměrem uspokojit vlastní egoistické potřeby a tužby. Ale jak víme, neexistuje žádná ekonomická aktivita, která by nevyžadovala spolupráci lidských jedinců. Zde právě narážíme na základní problém ekonomie, která je tak nerozlučně spjata se sociálním a politickým životem, ale přesto je na ní velmi často pohlíženo odděleně od zbytku společnosti. Fukuyama se domnívá, že by tedy ekonomie měla svá studia více zaměřit na teorii norem, neboť ne vždy lze lidské chování vysvětlit pouhou ekonomickou výhodností a nelze rozhodně opomíjet například vliv tradice a náboženství.

Hlavní tezí Fukuyamovy knihy je myšlenka *sociálního kapitálu*, kde jde v podstatě o schopnost lidí pracovat společně pro veřejné cíle ve skupině. Sociální kapitál představuje způsobilost, která vyplývá z rozšířené důvěry ve společnost nebo v určité její části, přičemž je prvotně ukotvena v primárních sociálních skupinách. Získání sociálního kapitálu vyžaduje návyk morálních norem společenství a získání ctností jako loajalita, čestnost a spolehlivost. Skupina musí přijmout společné normy jako celek předtím, než může být samotná důvěra zobecněna mezi jejími členy. Utvořená důvěra má velkou ekonomickou hodnotu, neboť národní blahobyt stejně jako jeho schopnost konkurovat jsou podmíněny mírou důvěry skryté ve společnosti.

Fukuyama argumentuje, že *společnost nemůže efektivně hospodářsky fungovat bez tzv. "sociálního kapitálu"*, totiž bez vzájemné důvěry svých občanů: neustálá obrana právními metodami proti případným podrazům a podvodům od kolegů je ekonomicky ochromující a zvyšuje náklady, čímž zvyšodňuje konkurenci v zemích, kde se podvádí méně. Neefektivnější

organizace jsou založeny na společenstvích se sdílenými etickými hodnotami, díky nimž odpadají náklady spojené s vytvářením systému formálních pravidel a regulací.

Na základě studia národních kultur vytváří Fukuyama stupnici důvěry, v níž definuje dvě základní společenská uspořádání odlišující se typem projevované důvěry. Prvním typem jsou tzv. „*společnosti orientované na rodinu*“, mezi něž řadí především Francii, Itálii a Čínu. Těmto společnostem přisuzuje menší míru obecné důvěry, neboť jejich sociabilita je založena na rodině či jiných formách příbuzenství. Absence základů pro důvěru v lidi mimo okruh příbuzných či známých se projevuje slabostí v tvorbě dobrovolných asociací

Druhým typem jsou „*společnosti orientované na skupinu*“, jejichž příkladem je Německo a Japonsko. Právě tyto společnosti jsou charakteristické svým vysokým stupněm zobecněné sociální důvěry a jejich členové mají sklon k spontánní sociabilitě. Společnosti s vysokou mírou důvěry jsou schopny snáze vytvářet rozsáhlé obchodní hierarchické organizace, u společností s nízkou mírou důvěry je v tomto případě často nutný zásah státu. Míra důvěry má také vliv na schopnost flexibilně reagovat a adaptovat se na změnu, kterou je současná doba více než charakteristická. Podle Fukuyamy se postupně dostáváme do éry, kdy se sociální kapitál stává stejně důležitým jako kapitál ekonomický.

Otázkou zůstává, jakou pozici by na škále důvěry mohla zaujmout Česká republika? Pokusím se o krátkou reflexi toho, nakolik a v jaké formě se sociální kapitál objevuje v České republice. Dle mého názoru se na škále důvěry řadíme spíše ke společnostem s rodinnou orientací – tedy společnostem s nízkou mírou obecné důvěry, což je jistě i následkem dlouhého období komunistického režimu, který v nás naopak utvářel spíše nedůvěru vůči okolí. Jediným místem, kde byla důvěra ukotvena pevně, byla právě rodina. Museli jsme tedy znovu začít budovat důvěru ve společnost a její členy. Nevím, zda-li šestnáct let po změně režimu je dostatečná doba na to začít si konečně zase věřit, ale mým osobním názorem je, že je pro to nejvyšší čas.

Loňský rok jsme se demokraticky rozhodli stát se členy Evropské unie, a tím pádem je více než záhodno ukázat do jaké míry si navzájem důvěřujeme a také do jaké míry jsme jako národ schopni spolupracovat pro společnou věc. Stáváme se částí otevřeného systému, kde se zvyšuje konkurence na jakémkoliv poli, ale zároveň je zde prostor pro národní zájem a pluralitu. Netvrdím, že projít prověrkou důvěry bude snadné, ale v kontextu sjednocování evropských národů, je důležité nejprve začít stavět na národní důvěře, kterou je poté možno dále rozšiřovat i za pomyslné hranice národa. Jak jinak můžeme očekávat důvěru od jiných, pokud nejsme schopni důvěřovat ani sami sobě?

Samotný Francis Fukuyama označuje českou společnost za velmi soudržnou, protože zde shledává silný pocit národní identity a kultury.

Stejně jako v celé střední Evropě máme dle něj ale i my problémy s důvěrou, což přisuzuje právě dědictví komunismu. Jak tedy zvýšit celospolečenskou míru důvěry? Kromě důvěry interpersonální musí být obnovena i důvěra k veřejným institucím, což bude s ohledem na bohatou historii nedůvěry velice obtížné. Bez této důvěry, jak je v dnešní době patrné, se ale lidé stávají cynickými, nevěří stranám a politikům. Občané České republiky by měli cítit, že volby mohou změnit jejich život. Je už pouze otázkou času, kdy budou tyto instituce v naší zemi opět efektivně fungovat. Tento rok se nám tedy nabízí jedinečná šance, šance vyjádřit svou důvěru aktivní účastí u voleb. Rozhodně bychom se jí tedy neměli dobrovolně vzdávat!

Šárka Hastrmanová, studentka sociologie FF UK

sarkahastrmanova@seznam.cz

»

Buduje sport sociální kapitál?

Klíčová slova: sociální kapitál, občanská participace, sport

Otázkou, proč dochází zhruba od šedesátých let dvacátého století k úpadku sociálního kapitálu, si pokládá mnoho současných, zejména amerických odborníků, působících v oblasti společenských věd. Konkrétněji se jedná o pokles obecné důvěry v lidi, která je mnohými pokládána za základní část sociálního kapitálu. Klesá také angažovanost lidí v občanském životě, což úzce souvisí.

Ve Spojených státech amerických existuje poměrně dlouhá tradice měření důvěry, přičemž demokratické zřízení tam nebylo přerušeno režimem totalitním, takže lze trend poklesu důvěry docela dobře vysledovat. Co se ale proti poklesu důvěry, která je považována za důležitou podmínku demokracie, dá dělat? V tom se jednotliví politologové a sociologové příliš neshodují. Zdá se, že nikdo zatím nenalezl uspokojivou odpověď na to, jak by se dal sociální kapitál obnovit. Existují ale alespoň dílčí návrhy.

Zajímavý je například návrh amerického sociologa Erica M. Uslanera, který vidí dílčí řešení obnovy sociálního kapitálu ve větším zapojení lidí do sportovních aktivit. Sport, zejména kolektivní, podle něj obnovuje sociální kapitál, protože buduje sebedůvěru a učí respektovat role. Lidé z rozličných prostředí se setkávají na jednom hracím poli, což pomáhá rozvíjet toleranci, která je základem pro obecnou důvěru. Sport také učí týmové spolupráci, čímž by mohl následně podporovat občanskou participaci.

Provozování sportů rozšiřuje podle Uslanera naše horizonty způsobem, jakým to může dělat málokterá volnočasová aktivita. Nejen samotné sportování, ale i účast na sportovních utkáních rozšiřují naše sociální kontakty, nenápadně šíří toleranci a rovnostářské hodnoty. Uslaner říká, že velmi důležitý je i fakt, že lidé nesportují

především proto, aby pozvedli sociální kapitál, nebo aby se stali morálněji. Sociální kapitál tak vzniká jen jako vedlejší důsledek něčeho, co je pro lidi zábavou.

Jistě bychom mohli vznést mnohé námitky, když například vidíme fotbalové fanoušky, kteří vypískávají hráče tmavé pleti nebo nevybranými jmény častují soupeřovy hráče. Sám Uslaner si uvědomuje omezenou moc sportu. Všechny výše jmenované příznivé účinky na budování obecné důvěry mizí, když se sport stane jediným zdrojem osobní identity. Aby byl efektivním zprostředkovatelem sociálního kapitálu měl by sport zůstat především zábavou.

Dále nás může napadnout, jestli zde nemohlo dojít k záměně příčiny a následku. Co když se lidé s vyšší mírou důvěry více zajímají o kolektivní sporty než lidé ostatní? To však zatím nelze říci, k tomu by byla zapotřebí longitudinální data, která dosud k dispozici nejsou.

Uslaner se sám podivuje nad tím, že něco tak jednoduchého, jako jsou kolektivní sporty, by mohlo být řešením něčeho tak závažného, jako je pokles občanské participace a důvěry. Říká, že to jistě není všelék, ale že kdyby se zvýšil počet lidí zapojených do sportovních aktivit, mohlo by se docílit alespoň skromného vzestupu obecné důvěry a trochu větší participace lidí na občanských aktivitách - dokud se nepřijde na něco lepšího.

Podle mého názoru by nebylo vůbec na škodu, kdyby lidé začali ve svém volném čase více sportovat. Možná by to mělo i další pozitivní účinky jak na ně samé, tak na společnost jako celek. Například by mohlo dojít k omezení civilizačních chorob, ke zvýšení průměrného věku... Nemělo by se ale asi jednat o vynucené sportování na povel, to by mohlo mít účinky spíše negativní. Také je možné položit si otázku, zda by podobných výsledků jako kolektivním sportováním nebylo dosaženo i dalšími aktivitami, které je možné provozovat ve volném čase, jako třeba sborový zpěv, ochotnické divadlo nebo další činnosti, při kterých se lidé snaží o společné dílo.

Každopádně Uslanerovi nelze upřít originalitu, i když bychom s jeho názory mohli polemizovat. A až si příště půjdete zahrát volejbal nebo fotbal, můžete si říkat, že děláte něco nejen pro svou duševní pohodu a pro své zdraví, ale že tím i možná napomáháte zvyšovat hladinu sociálního kapitálu ve společnosti...

Šárka Soudková, studentka sociologie FF UK

sarka.soudkova@seznam.cz

Literatura:

Uslaner, E. M. 1999. "Democracy and Social Capital". Pp. 121-150. In *Democracy and Trust*, ed. by Warren Mark E. Cambridge: Cambridge University Press.

»

Ronald Inglehart – Postmateriální hodnoty a eroze institucionální autority

Klíčová slova: důvěra v instituce, postmateriální hodnoty, americká společnost

Americký sociolog a politolog Ronald Inglehart se ve svém článku „*Postmaterialist Values and the Erosion of Institutional Authority*“ zabývá faktem narůstající nedůvěry americké veřejnosti k vládě během posledních čtyřiceti let. Vychází z přesvědčení, že hodnocení veřejnosti ovlivňuje především chování vlády, a dalo by se tedy očekávat, že toto hodnocení je ovlivněno například mírou vládní korupce. Inglehartův výzkum, o němž se podrobněji zmíním dále, to ovšem nepotvrdil, neboť podle něho korupce ve Spojených státech za poslední generace nevzrostla. Nezměnil-li se tedy objekt hodnocení, logicky z toho pro Ingleharta vyplývá, že se tedy musely změnit osvojené standardy, prostřednictvím nichž je působení a chování vlády vždy oceňováno. Tyto standardy se podle něho během nedávných desetiletí doopravdy dosti změnily. Veřejnost nyní hodnotí instituce a politické představitele přísněji, než tomu bylo v minulosti. Čím je to způsobeno? Dala by se tato změna hodnot nějak obecněji popsat?

Inglehart staví celou svou teorii na faktech, vycházejících z výzkumu a domnívá se, stejně jako již tvrdil například Marx, že změna hodnot souvisí se změnou ekonomickou. Jakmile se totiž zvýšily existenční jistoty, snížily se tím tendence nejširší veřejnosti podřizovat se autoritě a naopak se zase zdá, že v podmínkách nejistoty má veřejnost tendenci vyhledávat silné a autoritativní vůdce. Z historie je podle Ingleharta patrné, že právě ekonomický vývoj velice ovlivňuje základní společenské hodnoty. Na základě dat ukazuje, že se u veřejnosti průmyslově vyspělých společností objevuje prokazatelně méně důvěry v jejich vůdce a politické instituce, než je tomu v rozvojových zemích.

Pro potřeby své teorie Inglehart rozděluje hodnoty na materiální a postmateriální (viz schéma 1). Postmaterialisté mají na rozdíl od materialistů vyšší příjem, vzdělání a status. Mezi jejich centrální hodnoty patří seberealizace a sebevyjádření. Vzrůstající výskyt postmateriálních hodnot se odráží právě v transformaci standardů, prostřednictvím nichž veřejnost ve vyspělých průmyslových společnostech hodnotí výkony vlády.

Na první pohled se může zdát, že se veřejnost v mnoha ekonomicky rozvinutých státech stala patetická a nejeví jakýkoliv zájem vůči politice. Pravdou ovšem je, tvrdí Inglehart, že se podílí mnohem aktivněji, ale používá spíše proti-elitářské způsoby jako jsou například bojkoty, podepisování petic a zájmově orientované skupiny. Abstraktněji řečeno používají neinstitucionální způsoby politické akce, následkem čehož elitami řízená participace typu voleb či členství ve stranách upadá a více autonomní a aktivní formy participace rostou.

Potvrzuje to především fakt, že eroze důvěry se netýká všech institucí, ale pouze těch více autoritativních jako jsou parlament, policie, ozbrojená síla, politické strany, církve, školský systém a tisk.

Tato Inglehartova teze vychází z interpretace dat výzkumu, jenž byl realizován ve více než 20 zemích v letech 1981 a 1990. V šetření byla zjištěna souvislost mezi postoji k autoritám a materialistickými či post-materialistickými hodnotami. Materialisté mají podle výzkumu tendenci spíše souhlasit s tvrzením, že „více respektu vůči autoritám by byla dobrá věc“. Post-materialisté mají naopak tendenci toto tvrzení spíše odmítat. Materialisté také více důvěřují v hierarchické instituce své země, konkrétně ve vojenské jednotky, policii a církev. Co se týká důvěry v interpersonální vztahy, tak ta je na rozdíl od důvěry v instituce silně spojena s post-materiálními hodnotami.

Inglehartova myšlenka by se pro zjednodušení a názornost mohla shrnout do schématu 1 (viz níže).

Zdá se, že Inglehart vidí tuto kauzalitu spíše jednosměrně a evolucionisticky, neboť čím více je hospodářství určité země rozvinutější, tím se hodnoty občanů více transformují z materiálních v hodnoty post-materiální. Pro konfrontaci této myšlenky by bylo podle mého názoru plodné, připomenout si koncepci Karla Marxe, neboť i Inglehartův článek se jeví jako ekonomický determinismus. V Marxově případě ovšem víme, že se jednalo o pouhou pozdější desinterpretaci a že Marx připouštěl, že i ekonomický systém je zpětně ovlivňován idejemi společnosti. Tuto vzájemnou podmíněnost ovšem Inglehart v článku nepřipouští. Otázkou zůstává, jak je tomu v ostatních Inglehartových publikacích a jestli zde pouze podrobněji nerozvádí jen část své teze (v podobě jednoho směru kauzality).

Nicméně se mezi zkoumanými státy vyskytují i takové, v nichž nedochází ke stejné změně hodnot, jež předpovídá Inglehart, přestože i jejich ekonomika se rozvíjí. Například interpersonální důvěra klesla podle jeho výzkumu v roce 1990 (na rozdíl od roku 1981) v Severní Koreji a Maďarsku.

Důvěra občanů je zřejmě kauzálně podmíněna i jinými faktory než pouze mírou ekonomického rozvoje. Zdá se, že většina států v Inglehartovu výzkumu má relativně dlouhodobou demokratickou tradici. Naopak menšinu ve výzkumu zastupují ty státy, které byly v novodobé historii zasaženy nějakou formou totalitního režimu – například právě Severní Korea a Maďarsko. Nevypovídají tedy Inglehartova data také o vlivu délky existence demokratického systému na uspořádání vztahů ve společnosti jednotlivých států? Nemohlo by mimo jiné také i politické uspořádání podmiňovat typ důvěry v dané společnosti a zároveň se s tím i spolupodílet na míře ekonomické rozvinutosti daného státu? (Neboť právě v zemích s dlouho tradicí demokratického uspořádání roste interpersonální důvěra nejvíce: Holandsko, Švédsko, Itálie, U.S.A.). Nemohli bychom poté (poučení z ekonomického determinismu) Inglehartovu jednosměrnou kauzalitu modifikovat minimálně následně (viz schéma 2)?

František Bartoš, student sociologie UK FF
lemmiel@seznam.cz

Literatura:
 Inglehart, R. 1997. "Postmaterialist Values and the Erosion of Institutional Authority." In *Why People Don't Trust Government*. ed. by Nye Joseph.S., Zelinkow, Jr. Philip. D., King. David.C. Harvard University Press. Pp. 217-236.

Schéma 1:

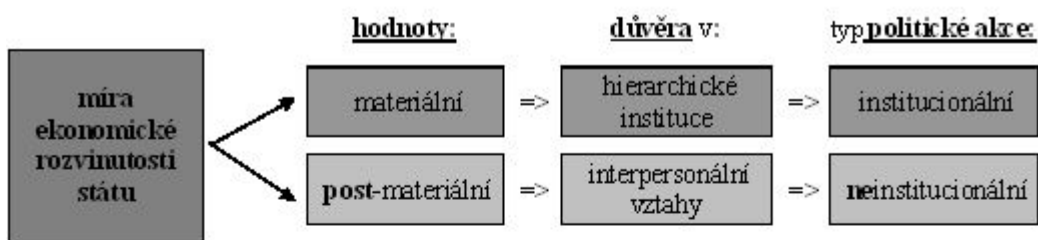
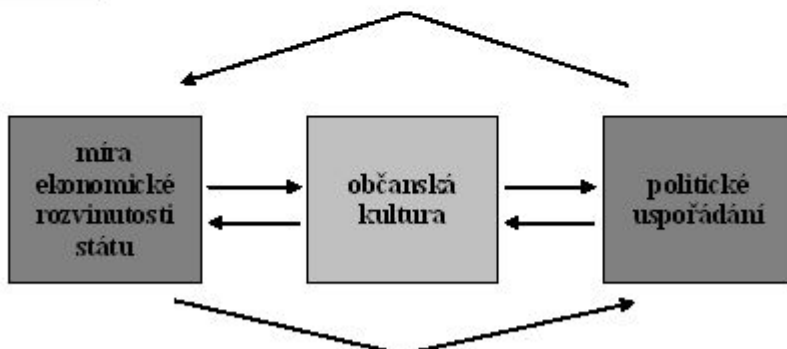

Schéma 2:

Důvěra v druhé a sociabilita: evropská srovnávací analýza

Klíčová slova: důvěra v druhé, politická participace, European Value Survey

Proč se důvěra projevuje v rozdílné míře v severovýchodních zemích a ve státech jižní Evropy? Existuje rozdílnost v úrovni důvěry v rámci sociální struktury evropských společností? Ovlivňují kulturní a sociální charakteristiky nějakým způsobem postoj k důvěře? A konečně, může být důvěra chápána jako jeden z kulturních rysů společností? To jsou otázky, na které francouzský politolog Pierre Bréchon hledá odpověď ve studii „Důvěra v druhé a sociabilita: evropská srovnávací analýza“.

Samotný pojem důvěry vyvolává dojem křehkosti, subjektivnosti a abstraktnosti. Pierre Bréchon se však snaží ukázat, že důvěru lze pokládat za pevný a svébytný sociologický fenomén, který lze empiricky zkoumat a měřit.

Ukazuje, že důvěra je více či méně svázána, ač nikdy ne zcela těsným vztahem, s celou řadou dalších dimenzí, jako jsou například formy sociability, prvky altruismu a solidarity či odmítnutí individualismu. Dále se pojí se sociálním i individuálním optimismem a s otevřeným a pozitivním postojem ke světu.

Důvěra se v čase ukazuje jako relativně stabilní ukazatel. To dokazuje Pierre Bréchon na základě komparativních výzkumů European Value Survey uskutečněných v roce 1981 a dále roku 1990 a 1999. Porovnáme-li hodnoty důvěry naměřené v jednotlivých zemích v průběhu dvaceti let, zjistíme, že se velmi nezměnily. Zatímco v zemích severní Evropy byla a je důvěra tradičně vysoká, v zemích jižní Evropy se projevuje velmi slabě. Na základě výstupu z výzkumu je možné vyvodit určité tendence: u těch zemí, u nichž se důvěra projevovala v minulosti silně, v průběhu času ještě vzrostla, příkladem je Dánsko nebo Holandsko, a klesla tam, kde byla v minulosti velmi slabá, například v Portugalsku (viz tabulku 1).

Čím si vysvětlit tak zřetelné rozdíly v úrovni důvěry mezi jednotlivými zeměmi Evropy?

Americký sociolog Ronald Inglehart pokládá za hlavní podnět k rozdílnosti úrovní ekonomického vývoje. Srovnáme-li úroveň důvěry s přepočtem hrubého domácího produktu na obyvatele, dojdeme sice k závěru, že zde existuje jistá závislost, není však příliš těsná.

Další vysvětlení můžeme hledat v **náboženství**. Důvěra v druhé je více silná v zemích s protestantskou kulturou, především ve skandinávských zemích, naopak v tradičně katolických zemích je daleko nižší. Dle Ingleharta i dalšího amerického výzkumníka Roberta Putnama, protestantismus dává hodnotu lokálním komunitám a jejich organizace je více demokratická, zatímco katolictví vždy spíše fungovalo podle hierarchického a centralizovaného

vzorů. Katolické země tedy více svádějí k opatrnosti v sociálních vztazích s neznámými lidmi. Úroveň důvěry také silně souvisí se stupněm individualismu, na jehož vliv má také náboženství. Tradičně katolické a ortodoxní země disponují daleko vyšší mírou individualismu. Ten je jednoznačně nejnižší v zemích ovlivněných protestantismem.

V zemích střední a východní Evropy sledujeme téměř ve všech zemích relativně nízkou úroveň důvěry. To může být vysvětleno jednak špatným stavem ekonomiky, ale také určitým dědictvím komunismu, který kladl důraz na posilování tradiční sociální hierarchie, a který k vzájemné nedůvěře lidí přímo vybízel.

Podíváme-li se na úroveň důvěry z hlediska sociální struktury, zjistíme, že největší diference se projevuje v rámci socioprofesionálních skupin, úrovně vzdělání a příjmu. Nejvyšší důvěra panuje mezi těmi, co jsou na vrcholu socioprofesionálního žebříčku, jsou univerzitně vzdělaní a pobírají vysoký plat. Naopak nejnižší je mezi dělníky a zemědělci, těmi, co mají pouze primární vzdělání a mezi těmi, co dostávají nízký plat. Tento model je aplikovatelný na všechny evropské země, mohli bychom tedy mluvit o určité tendenci a zákonitosti platné pro celou evropskou společnost.

Co se týče úrovně politizace a politické participace, platí, že čím více se člověk zajímá o politiku a čím více se podílí na politickém životě, tím je také vyšší jeho důvěra v druhé. Víme ovšem, že míra politizace a stupeň vzdělání spolu silně korelují. Za tohoto předpokladu by mohl vzniknout nový kauzální vztah, kde výše vzdělání má vliv na úroveň důvěry a ta pak působí na míru politizace a politické participace, jak ukazuje schéma 1 (viz níže).

Další otázka, která se zde vynořuje, je možnost existence vzájemných vazeb mezi interpersonální důvěrou a důvěrou v instituce. Existuje nějaký vztah mezi rovinou interpersonální důvěry a důvěrou na úrovni velkých institucí? Z výzkumu vyplývá, že interpersonální důvěra není ve vztahu s důvěrou v hierarchické instituce, jako je armáda, policie nebo církve, ale na druhé straně nacházíme významnější vztahy s důvěrou ve velké demokratické instituce (systém školství, média, odbory, parlament, administrativa, bezpečnostní systém, zdravotnictví či soudnictví).

Interpersonální důvěra je ve více či méně silném vztahu s celou řadou dalších indikátorů. Projevuje se návaznost mezi důvěrou a vstupováním do různých sdružení, zde platí, že čím více lidé vstupují do jednotlivých sdružení a kroužků, tím vyšší je jejich důvěra v druhé. Dále se důvěra vztahuje k altruistickému postoji a úrovni solidarity druhým, k množství a intenzitě přátelských vazeb, k optimistickému či pesimistickému postoji k životu, či toleranci k druhým.

Důvěru je možné považovat za jeden z kulturních rysů společností, v návaznosti na jejich ekonomický vývoj, náboženství a celkovou kulturní tradici. Na tento pojem je však velmi

obtížné nahlížet odděleně, neboť je vždy ve vztahu s množstvím dalších sociálních ukazatelů, které se vzájemně ovlivňují.

Anna Holičová, studentka sociologie FF UK

aholicova@seznam.cz

Literatura:

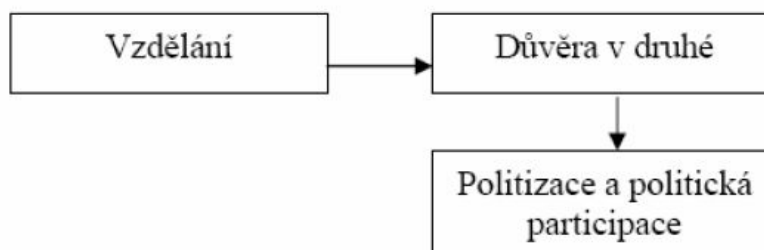
Bréchon, P. 2003. „Confiance à autrui et sociabilité: Analyse européenne comparative.“ *Revue Internationale de Politique Comparée* 10 (3) 397-414.

Tabulka 1: Důvěra v druhé v letech 1981, 1990 a 1999 (%)

Výzkum z roku	Portugalsko	Řecko	Francie	Belgie	Lucembursko	VB	Rakou-sko	Italie	Němec-ko	Irsko	Španel-sko	Finsko	Holand-sko	Dánsko	Švédsko
1981	-	-	23	26	-	42	-	26	27	39	33	-	39	47	-
1990	21	-	21	31	-	42	28	33	31	47	34	-	50	56	60
1999	10	18	21	28	25	29	31	32	33	35	36	57	59	64	64

Zdroj: EVS 1981, 1990, 1999

Schéma 1:

»

Důvěra a politika v postkomunistických zemích

Klíčová slova: důvěra v instituce, postkomunistické země, politika

Občané postkomunistických zemí mají relativně nízký stupeň důvěry ve své politické instituce. Tato práce tvrdí, že k upevnění pokroku směrem k občanské společnosti a demokracii, se musí dbát hlavně na posílení důvěry. Jaké problémy a nebezpečí s důvěrou spojené se můžou v postkomunistických zemích vyskytnout? Jaké jsou důvody nízké důvěry v postkomunistických zemích? A jak se lidé v těchto společnostech dívají na nové politické zřízení? To jsou jen některé otázky, kterými se tento článek zabývá.

Termín postkomunismus může být zavádějící, obsahuje totiž množství různých států nacházejících se v rozmanitých stádiích vývoje ekonomiky, s rozdílnou kulturou a dějinami. Základními politickými změnami v postkomunistických zemích se za posledních 10 let staly institucionalizace demokracie, tzn. vytváření nových demokratických institucí a

demokratizace těch existujících, multipartajní volební systém se svobodnými volbami a s nenásilnou výměnou vlády. Dnes můžeme říci, že se to v mnoha zemích podařilo.

Důvěra je důležitá pro liberální demokracii a občanskou společnost, protože je základním kamenem pro všechny druhy komerčních a jiných kontraktů mezi lidmi v nestátních oblastech, dává lidem důvěru v legitimitu jak samotné vlády, tak i v její rozhodnutí.

Ve studii z roku 1998 používající data z výzkumů od roku 1989 se píše, že postkomunistické země střední a východní Evropy jsou charakteristické svým nízkým stupněm důvěry v nové demokratické politické instituce. Žádná společnost přitom nemůže existovat bez důvěry, neboť v zemích s nízkou důvěrou jsou lidé cyničtí, více atomizovaní a více zneužívání. Ke znázornění situace, která v postkomunistických zemích panovala: vysokou důvěru mají lidé v některé instituce občanské společnosti, např. rozhlas, TV, noviny a církve; instituce moci mají nižší hodnoty, ale záleží na typu, např. armáda se umístila v žebříčku docela vysoko, což je dle mého vzhledem k úloze armády v komunismu, docela zajímavý jev. V mnoha zemích mají armáda a církve větší důvěru než parlament a vláda. Politikům se spíše

nedůvěruje, např. v roce 1993 si 89 % Slováků myslelo, že politici myslí především na sebe a na svou klientelu, 79% Slováků si myslelo, že v politice jde o protekce, rodinné vazby, oportunistus a kariérismus. Zatímco mezi mladými převládá naděje, tak mezi starými převládá pocit dezorientace, zoufalství a také pocitu nejistoty.

Stupně občanské důvěry v instituce jsou v ČR, SR, Maďarsku a Polsku signifikantně nižší než v zemích západní Evropy a USA. Ale pokles můžeme sledovat i v západní zemích, např. Velká Británie: důvěra v parlament klesla v letech 1983 - 1993 z 54% na 30%, v USA klesla důvěra ve vládu v období 60.- 90. let z 60% na 30%.

Občané postkomunistických zemí nemají rádi politikaření. Rozlišují mezi státníkem a politikem, politika pro ně znamená kompromisy, koalice, hádky a nepopulární rozhodnutí. V zemích, kde prezident má reprezentativní funkci a pouze shlíží na legislativní a exekutivní moc, má větší důvěru občanů dané země. To je, dá se říci, také případ prezidenta České republiky Václava Klause. Jako politik - ministr financí, premiér, předseda Poslanecké sněmovny - Klaus nepatřil v očích veřejnosti zrovna k nejoblíbenějším, naopak Klaus jako prezident se ve výzkumech veřejného mínění vyskytuje na předních pozicích důvěry.

Korupce a bezpečnost jsou největšími problémy v postkomunistických zemích, obzvláště když lidé problémy osobní ochrany a vynucování dohod řeší z vlastních zdrojů, tedy násilím. Roste podíl soukromých ochranných sil (mafie, gangsteři), více lidí si pořizuje zbraně pro ochranu svou a svých blízkých.

Existuje mnoho důvodů nízké důvěry v postkomunistických zemích, např.: skutečné a vnímané chování elit, podvody, klíčovým faktorem je však *dědictví komunismu*. Komunismus sám produkoval aktivní nedůvěru v instituci vlády oficiálním pokrytectvím a korupcí. Uplácení a utajování se staly důsledkem nízké interpersonální důvěry. Komunistické dědictví v této oblasti je zhoubné, korupce je systematicky rozšířená, i když nebyla nikdy adekvátně studovaná ani kvantifikována.

Politika a ekonomika musí být v občanské společnosti oproti té komunistické průhledné. Politici musí být připraveni na potencionální konflikt individuálních zájmů a veřejného prospěchu. Nedívat se na veřejné zájmy jako na možnost použití veřejné peněženky ve svůj prospěch. Politik by se neměl věnovat partikulárním ekonomickým zájmům, jestliže je prioritou přebudování ekonomiky. Nejlepší cesta k dosažení ekonomického pokroku je transparentní vláda, tzn. schopní politici zodpovědní za svou práci, a silné zákony, umožňující lidem mít pocit bezpečí.

Nedůvěra ke komunistickým politikům byla vyjádřena revolucemi v roce 1989, kdy lidé vkládali naděje do občanské společnosti jako k alternativě k politice a zvolili nepolitické vůdce, kteří pocházeli z kulturních oblastí a obchodních kruhů. Přesně tak se dělo i v ČSSR v roce 1989,

kdy byly naděje vloženy především do členů politického disentu, ve kterém byli především umělci a ekonomové, ale i lidé mimo něj. Prezidentem byl zvolen spisovatel Václav Havel, ministrem financí byl jmenován ekonom a do té doby zaměstnanec Prognostického ústavu Václav Klaus, a tak bych mohl pokračovat.

Jedním z problémů v postkomunistických zemích je také zvýšená atraktivita nacionalismu v důsledku nízké důvěry občanů v nové politické instituce a jejich fungování. Následkem problémů s dlouhými a nefunkčními reformami, přílivem imigrantů z východu aj. se zvyšuje rozladěnost občanů a ke slovu přicházejí nacionalisté, kteří se zviditelňují populistickými projevy, ve kterých pouze problém označí, zkritizují vládu, současné i minulé politiky, ale nepodají žádné konstruktivní řešení. Lidé však na tyto jednoduché nic neříkající projevy dávají. V České republice se takto prezentoval v polovině devadesátých let minulého století Miroslav Sládek a jeho republikánská strana SPR-RSČ.

Liberální demokracie a opravdová občanská společnost může být konsolidována právě budováním důvěry, tzn. vytvářením a ochranou veřejných zájmů. Občané musí být učeni novým formám a rolím politiky, státní úředníci musí být vyučeni k přirozenosti a důležitosti veřejných zájmů. Transparentní a zodpovídající se vláda bude schopna se lépe vypořádávat s malými podvodníky, stejně dobře jako s organizovaným zločinem.

Tomáš Křap, student sociologie FF UK

krapino@post.cz

Literatura:

Lovell, D.W. 2001. „Trust and politics of post-communism.“ *Communist and Post-communist Studies* 34: 27-38.

»

Nedůvěra jako překážka občanské společnosti – příklad Ruska

Klíčová slova: důvěra, občanská společnost, Rusko

Postkomunistické společnosti si z minulého režimu odnesly mnohá dědictví, která by raději ponechaly režimu na jeho cestu do propadlého dějin. Jedním z takových dědictví komunismu je i nedůvěra. Ta je v postkomunistických společnostech tak hluboce zakořeněna, že ani patnáct let po pádu totality se lidé ještě nenačili věřit státu, státním institucím a institucím občanské společnosti, jež by v první řadě měly zastupovat individuální zájmy každého jednotlivého občana státu. Mohli bychom však očekávat něco jiného, po čtyřiceti letech vlády režimu, který cíleně eliminoval nebo alespoň úplně ochromil všechny instituce nezávislé na

státu a nahradil je institucemi státními, které měly v první řadě participovat na kolektivním úkolu budování socialismu?

Tyto instituce byly především loajální ke straně, reprezentovaly zájmy státu. Názory individuí, často jdoucí proti vládnoucí ideologii, tak spíše potlačovaly než zastupovaly. Logickým výsledkem byla masová nedůvěra k takovým institucím, kterou nelze ze společnosti odstranit ze dne na den. Nelze očekávat, že s příchodem nového režimu začnou lidé jeho institucím okamžitě věřit. Je nutný určitý vývoj společnosti než se lidé věřit opět naučí. Nejprve je ale potřeba vytvořit nové instituce, kterým by lidé mohli začít věřit – instituce takové, které budou reprezentovat jejich zájmy a které budou prostředníkem mezi nimi a státem. To není po násilném přerušení přirozeného vývoje společnosti, jakým komunistický režim bezesporu byl, vůbec jednoduché.

Velký problém v postkomunistických společnostech představuje důvěra v politické strany. Většina obyvatel postkomunistických zemí nevěří stranám které volí, že zastupují jejich zájmy. Potom ale takové volby neprodukuje reprezentativní vládu, pomineme-li úplně fakt stále se snižující volební účasti. Tu můžeme také připsat na seznam dědictví komunismu, i když ne ve stejném smyslu jako prvně. Transformace režimu po roce 1989 přinesla nové svobody: mimo jiné svobodu slova, pohybu a svobodu volby, mezi níž ovšem patří i svoboda rozhodnutí nejít k volbám a o politiku se nezajímat. Svoboda ovšem přináší také individuální zodpovědnost za vlastní život, s níž ne všichni po pádu totality zcela počítali. Redukce role státu ve společnosti neznamená jen otevření široké škály možností jak naložit se svým životem, ale i plné převzetí zodpovědnosti za něj – stát už nebude nadále všem garantovat zaměstnání, bydlení, ... To ovšem vzbuzuje v lidech (zvláště v těch kteří nebyli úspěšní) nespokojenost. Extrémním případem je potom východní Německo, kde až 73% obyvatel shledává minulý režim lepším pro větší sociální jistoty.

Svoboda a důvěra však není totéž. Britský sociolog a politolog Richard Rose na datech z Ruska (New Russia Barometr II) názorně ukazuje, že například svoboda vstoupit do určité organizace občanské společnosti neznamená automaticky větší důvěru v ní – 7 z 10 dotázaných v Rusku nevěří hlavním institucím občanské společnosti a jen 7% občanů věří politickým stranám. Podobně nízké je i procento těch, kteří důvěřují lokální vládě (21%). Více než institucím politické reprezentace věří lidé televizi (36%), což můžeme opět připsat mezi dědictví komunismu – znovu nabytá svoboda slova vyvolává v mnohých lidech dojem, že to co říkali v televizi přeci musí být pravda, v televizi by přeci nelhal! Nejvíce Rusové věří institucím spjatým se zachováním pořádku a společenského řádu (38% věří státní bezpečnostní službě, 40% soudům). Jako varování by nicméně měl působit fakt, že jediná instituce, které věří většina Rusů (62%) je armáda.

Podobně jako nepřišla se svobodou vstoupit do institucí občanské společnosti zároveň důvěra

v ně, nepřišla ani s rozvojem tržní ekonomiky v Rusku zároveň důvěra v ty, kteří vydělali hodně peněz. To ostatně platí i pro Českou republiku – kolikrát jste už vy sami slyšeli názor, že ten, kdo má více než ostatní „to stejně někde nakradl – jak by bylo možné, aby vydělal tolik peněz?“. Nemyslela tím však vaše sousedka, pošťák, instalatér, otec nebo kamarádka především jak je možné, že někdo vydělal více peněz než ona? Není pro většinu lidí přijatelnější pomyšlení, že všichni mají stejně málo, než skutečnost že někdo má desetkrát, stokrát, tisíckrát více než on?

Rozdělení (nejen) Ruska na svět „nás“ – primární skupiny, mezi které patří především rodina, a svět „jich“ – společenské instituce, kterým lidé nevěří, bohužel trvá i po transformaci režimu. Politický systém ale potřebuje instituce, kterým lidé věří, protože tyto instituce mohou přimět vládu pracovat efektivněji. Mají k tomu sloužit především instituce občanské společnosti, které ale nedůvěra občanů činí neefektivní.

Za minulého režimu byla důvěra irelevantní, protože komunistický režim disponoval silou přimět lidi dělat to, co chtěl, ať už tomu oni sami věřili nebo ne a ať už chtěli nebo nechtěli. Také proto dnes lidé svou svobodu volit chápou především jako svobodu ignorovat. Ignorovat vládce, kterým nevěří.

Veronika Sequensová, studentka sociologie FF UK

sequensova.veronika@seznam.cz

Literatura:

Rose, R. 1994. "Distrust as an obstacle to civil society." *Studies in Public Policy* n° 226. Glasgow: University of Strathclyde.

»

Důvěra, nedůvěra a skepse k institucím občanské společnosti

Klíčová slova: důvěra v instituce, občanská společnost, demokracie

Demokracie vyžaduje důvěru, ale také předpokládá aktivitu a ostražitost občanů se zdravou mírou skepse k vládě. Nadměrná důvěra může podporovat politickou apatii a ohrožovat možnost kontroly vlády občany. Nedostatečná důvěra může vést naopak ke zhroucení sociální kontroly a k dezintegraci občanské společnosti.

Anglosaští výzkumníci William Mishler a Richard Rose se pokusili zjistit míru a zdroje důvěry v postkomunistických zemích (Bulharsko, ČR, SR, Maďarsko, Polsko, Rumunsko, Slovinsko, Bělorusko, Ukrajina) v empirickém výzkumu s názvem New Democracies Barometer (1994). V stati „Důvěra, nedůvěra a skepse k institucím občanské společnosti“ prezentují výsledky výzkumu a zamýšlí se nad nimi. Zjišťují, že pouze třem institucím je relativně důvěřováno: armádě, církvi a prezidentovi, zatímco čtyři pětiny institucí vzbuzují spíše

nedůvěru. Největší nedůvěru vyvolávají politické strany, následuje parlament a odbory.

Mishler a Rose se neomezují na běžné kategorie důvěry a nedůvěry, ale zavádí kategorii skepse, do které spadají respondenti, kteří nevyjádřili institucím ani aktivní důvěru, ani aktivní nedůvěru. Skepse dominuje v hodnocení institucí a poměr nedůvěry k důvěře je 2:1. Vzorce důvěry, nedůvěry a skepse jsou v devíti postkomunistických zemích všeobecně podobné. Především je v těchto zemích velmi málo důvěry. Převažujícím postojem je skepse.

Myšlenka občanské společnosti předpokládá smysl pro komunitu a zahrnuje v sobě vazbu na společnost jako celek. To znamená, že občané vnímají občanské a politické instituce jako integrální části rozsáhlejší sociální sítě a že mají alespoň minimum důvěry v občanskou společnost nezávisle na důvěře nebo nedůvěře ve specifické instituce. Takový zobecněný smysl pro důvěru je důležitý, protože umožňuje fungování, kterým se nedůvěřuje, aby přežily a fungovaly určitý čas, během kterého se usiluje o racionálnější základ důvěry. Věřící tedy respondenti společnosti jako celku, nebo jen konkrétním institucionálním částem? Autoři zjišťují, že respondenti vnímají občanskou společnost spíše holisticky, tedy jako celek.

Mishler a Rose se však především pokoušejí najít vysvětlení všeobecně rozšířené skepse k sociálním a politickým institucím. K tomu sestavují vysvětlující model důvěry založený na následujících úvahách.

Autoři se domnívají, že vysvětlení skepse k sociálním a politickým institucím musí začít odkazem na komunistický režim. Příkladně vzpomínky na komunistické režimy poskytují základnu, vůči které mohou být posuzovány současné instituce. Nejviditelnější změnou oproti minulosti může být vzrůstající svoboda, spravedlivější jednání s občany, zajišťování příležitostí pro vzrůstající vliv na politiku.

V krátkém období může být důvěra v instituce založena na srovnání s předchozím režimem, ale v dlouhodobém horizontu musí být postavena na činnosti institucí. Ve vyspělých demokraciích je základem hodnocení činnosti institucí individuální materiální blahobyt a makroekonomická situace. Ekonomické ohledy pravděpodobně budou mít v postkomunistických společnostech ještě větší váhu, protože ekonomické problémy jsou vážné a protože jedním z odkazů centrálně plánované ekonomiky je, že občané jsou obecně více zvyklí činit vládu zodpovědnou za jejich osobní blahobyt a za ekonomickou situaci.

Ve vysvětlujícím modelu jsou tedy míry důvěry a nedůvěry v instituce koncipovány jako důsledky: a) vnímání minulého režimu a porovnání svobody zajišťované současným a minulým režimem, b) hodnocení makroekonomické situace a osobní ekonomické situace, c) společenského a ekonomického postavení respondenta. V následujících odstavcích předložím výsledky testování modelu.

a) Regresní analýza ukázala, že odkaz komunismu nemá žádný přímý vliv na důvěru v současné instituce, má ale nepřímý vliv zprostředkovaný individuálním vnímáním svobody zažívané dnes v porovnání s minulostí. Vnímání vzrůstající individuální svobody má mírně silný a pozitivní vliv na důvěru v postkomunistické instituce. Velká většina občanů má pocit, že vláda jedná lépe než komunistický režim s odkazem ke svobodám a ke zmírnění strachu z nezákonného uvěznění. Občané, kteří věří, že současná vláda jedná s každým spravedlivěji, pravděpodobněji věří občanským a politickým institucím. Jen menšina si však myslí, že si vláda v tomto ohledu vede lépe.

b) Většina respondentů se domnívá, že ekonomika fungovala lépe za komunismu a že i osobní finanční situace byla lepší za minulého režimu. Hodnocení fungování ekonomiky mají silné vlivy na individuální důvěru. Respondenti ale pravděpodobně spíše hodnotí instituce na základě obecných makroekonomických podmínek než na základě osobní finanční situace.

c) Věk, vzdělání a pohlaví mají velmi malý, pokud nějaký vliv. Zřetelný vliv má příslušnost k církvi a velikost města. Lidé žijící ve velkých městech jsou signifikantně více skeptičtí, nebo nedůvěřující v instituce občanské společnosti. U lidí, kteří se pravidelně účastní bohoslužeb, je pravděpodobnější, že budou důvěřovat institucím. Tyto výsledky jsou interpretovány pomocí společenské „zakotvenosti“ v komunitě, ať už ve vesnické nebo v církevní komunitě. Čím víc lidé interagují, tím pravděpodobněji se vyvine smysl pro vzájemnou závislost a oddanost. To může vést k většímu smyslu pro interpersonální důvěru, což může být přeneseno na instituce.

Regresní analýza tedy odhalila tři determinanty důvěry: vnímání svobody a spravedlivosti, hodnocení ekonomické výkonnosti a sociální „zakotvení“ v komunitě. V krátkém období může pokračující oceňování svobody a rozšíření naděje na lepší ekonomickou budoucnost pomáhat politické a ekonomické transformaci. Co se týká delší doby, důvěra v instituce občanské společnosti závisí na udržování svobody, větším „zakotvením“ v sociálních sítích a úspěchu v ekonomických přeměnách.

Pokud se zamyslíme nad tímto závěrem ve vztahu k míře důvěry v instituce konkrétně jen v České republice, můžeme mít rozpačité pocity. Na jednu stranu se zdá, že požadavek udržování svobody je splněn a že i ekonomika funguje v současné době lépe než v roce 1994 (hodnotíme-li podle HDP), což se částečně podepsalo na vyšší míře důvěry v armádu, soudy a lehce i v policii. Na druhou stranu si ovšem můžeme také uvědomit, že u většiny institucí (policie, soudy, soukromé podniky, odbory, církve, politické strany) stále přetrvává převaha nedůvěry nad důvěrou (viz Tisková zpráva CVVM po51109). Skepsi v nás může také vyvolat pohled na velkou nedůvěru v politické strany

(74%). V tu chvíli se objevují meze prezentovaného (ostatně jako každého) modelu. Charakteristiky (jako např. velikost bydliště, věk), které jsou zahrnuty do modelu, vysvětlují jen určité procento variance (celkové proměnlivosti), v tomto případě 20%. Vzhledem k tomu, že sociální realita je velmi složitá a společenské jevy jsou příliš provázané, není možné požadovat vysvětlení celého problému. Přesto je možné si ze statí podobných této odnést minimálně podněty pro kultivaci naší demokratické společnosti.

Iva Zvěřinová, studentka sociologie FF UK F

ivazverinova@tiscali.cz

Literatura:

Mishler, W., Rose, R. 1995. "Trust, distrust and skepticism about institutions of civil society. *Studies in Public Policy* n° 252. Glasgow: University of Strathclyde.

>

Jenom volit nestačí!

Klíčová slova: demokracie, volební právo, občanská společnost

Ze současných světových politických událostí, ale i z vlastní poměrně nedávné historické zkušenosti, můžeme nabývat dojmu, že klíčem k úspěšné demokratizaci je zajištění svobodných a nezávislých voleb. Pokud se občan země smí rozhodnout, komu svěřit do rukou vládu, a není při svém rozhodování ovlivňován nelegitimními prostředky, pak se demokracie v zemi zdá být zaručena.

Podobnou myšlenkovou cestou se zřejmě ubírá americká politika při nastolování demokracie v Afghánistánu a v Iráku a prakticky stejným způsobem, i když v podmínkách velmi odlišných, probíhala demokratizace v zemích bývalého sovětského bloku po pádu komunistických režimů. Přijmeme-li tuto myšlenku za svou, může nám připadat zarážející, že přestože ve zmíněných zemích již svobodné volby proběhly, stále existují odůvodněné pochybnosti o fungování demokracie nejen v Afghánistánu či Iráku, ale i v zemích, kde jsou svobodné volby základem rozhodování o vládě již více než patnáct let. Nabízí se tedy myšlenka, že svobodné všeobecné volby nejsou to jediné, co úplně a dostatečně zaručí demokracii ve společnosti. Ale co je tedy ještě třeba?

Richard Rose a Doh Chull Shin ve svém článku *Demokratizace pozpátku* z roku 2001 přicházejí s ideou, že státům, jejichž demokracie je založena výhradně na volbách, skutečně něco chybí, a zároveň nabízejí odpověď na otázku co.

V klasických demokratických zemích, jako jsou například Anglie, USA nebo skandinávské státy, se demokracie vyvíjela postupně a prakticky nepřerušovaně zhruba od 17. století. A na počátku tohoto procesu zdaleka

nestály svobodné volby. V tehdejší stavovské společnosti, založené ze své podstaty na nerovnosti, se jejich myšlenka ani nemohla zrodit. Demokratizace se ubírala jinou cestou a zavedení rovného všeobecného volebního práva bylo až na jejím konci.

Předcházely mu postupné dílčí změny, které lze rozčlenit zhruba do tří oblastí a které jsou nutné pro fungování moderního státu tak, jak jej popsal sociolog Max Weber. Místo absolutní libovůle vládců postupně začaly jednání lidí regulovat zákony, platné pro všechny členy společnosti včetně vládců, a zároveň docházelo k zakládání struktur, které dohlížely na jejich dodržování.

Vedle hierarchicky uspořádané státní moci, kde se každý zodpovídal svému pánu, se lidé počali sdružovat do různých uskupení, která byla na státní moci do značné míry nezávislá. Mezi tyto spolky patřily jednak politické strany, ale například i nejrůznější kulturní sdružení apod. O podobných formách sdružování se mluví jako o občanské společnosti. Poslední oblastí změn bylo zavádění takového systému, který by umožňoval vzájemnou kontrolu jednotlivých složek státní moci. Převědeme-li tento princip do naší doby, znamená to například, že budou existovat soudy rozhodující nezávisle na policii apod. Teprve na určitém stupni vývoje zmíněných tří oblastí přišla myšlenka, že by představitelé státu mohli být voleni a trvalo ještě dlouho, než se rozšířila až k představě, že právo volit by měli mít všichni lidé a že jejich hlasy mají stejnou váhu.

V mnoha zemích, které se snaží zavést demokracii v posledních zhruba dvaceti letech, dochází k tomu, co výše jmenovaní autoři nazývají „demokratizací pozpátku“, totiž že jako první krok se zavádí všeobecné volební právo, ačkoli v zemi ještě není zaveden právní řád, nefunguje občanská společnost a moc, která bude ve volbách někomu svěřena, se může stát prakticky nekontrolovatelnou.

Ve výzkumech prováděných v druhé polovině 90. let v České republice, Rusku a Jižní Koreji, se ukázalo, že na ose demokracie, si stojí mnohem blíže ČR a Korea, u kterých se dá mluvit o jisté, i když odlišné, historické zkušenosti s fungováním moderního státu, než Rusko, kde v historii navázal socialistický totalitní režim okamžitě na feudální carský a kde zmíněné principy ve společnosti nyní úplně chybí.

Mezi největší problémy neúplných demokracií, jak jsou země, ve kterých je demokracie založena výhradně na volbách, nepatří ani tak pocit osobní nesvobody jednotlivců jako jiné, skrytější, ale stejně závažné problémy.

Výrazným znakem neúplných demokracií je korupce. Výzkumem korumpovatelnosti se zabývá mezinárodní organizace Transparency International, která zveřejňuje tzv. Index korupce pro jednotlivé země. Na nejnechvalnějších pozicích se zde umísťují nejen totalitní státy, ale právě i neúplně demokratizované země. Korupce přitom není jen

záležitostí pokřivené morálky vládních špiček či úředníků. Její nebezpečí tkví v tom, že je zakořeněna hluboko v kultuře jednání celé společnosti. Lidé o ní uvažují jako o prostředku, kterým mohou dosáhnout svého, a jiní lidé, kteří jsou jejich partnery v jednání, na to přistupují. Proces korupce se tak roztáčí jako spirála, ze které není úniku a která celou společnost stále vzdaluje od modelu „normálního“ řešení záležitostí prostřednictvím legitimních prostředků.

Zejména v postkomunistických zemích naráží demokracie na další problém, totiž na nefungování institucí občanské společnosti. Totalitní režim prostřednictvím povinné účasti a politizace zájmových sdružení přiměl občany stahovat se do ústraní, do kruhu své rodiny a nejbližších přátel. Systém tajných státních bezpečnostních služeb navíc systematicky podryl vzájemnou důvěru lidí k sobě navzájem. Ve společnosti zakořenil pocit, kdy si nikdo nemůže být nikým jistý, nemá cenu se na něj jen tak pro nic za nic spoléhat. Místo prvotního aktu důvěry panuje v mezilidských vztazích primární nedůvěra a obezřetnost.

V zemích, kde nefungují instituce občanské společnosti a kde je navíc nejasná dělba moci mezi složkami státního aparátu, mají lidé stále pocit, že na dění ve své zemi nemají velký vliv, že vláda se stále odehrává „tam někde nahoře“. Poněkud tautologicky by se dalo říci, že tam, kde je demokracie založená pouze na volbách, vidí lidé možnost ovlivnit dění v zemi právě jen prostřednictvím nich.

Mohlo by se zdát, že nebezpečí neúplné demokracie tkví v tom, že se kdykoli může zvrhnout v totalitní režim. Je to bezpochyby jeden ze scénářů, nicméně situace v některých zemích světa ukazuje, že demokracie může jako neúplná přetrvávat i velmi dlouhou dobu. Řešení zdánlivě ne tak špatné, s sebou ovšem nese mnohé nepříznivé důsledky. Při nedostatku jistoty o platnosti právního řádu, budou ubývat investice domácích i zahraničních podnikatelů, kteří budou mít strach, že jim stát nezaručí dostatečnou ochranu jejich peněz. Nedůvěra ve stát mezi jeho vlastními občany může směřovat k situaci, kdy lidé nebudou věřit, že s penězi, které zaplatí svými daněmi, bude zacházeno správně, a tím spíše se budou snažit placení daní vyhnout. Nedůvěra v politické strany povede k velké vrtkavosti jak na straně voličů, tak politických stran, které budou mít tendenci zakládat nepředvídatelné a mnohdy absurdní koalice. Tyto a další problémy jsou cenou za neúplnost demokratického režimu.

Všechna uvedená zjištění se nesnaží, jak by se snad na první pohled mohlo zdát, znehodnotit význam voleb, dávají pouze nahlédnout, že volby nejsou všezaručujícím prostředkem demokracie a že při snaze o její budování se nelze spokojit pouze s nimi. Poskytují nám hlubší pohled do fungování demokratického systému, který je zdánlivě prostý z hlediska své myšlenky, ale jehož vytváření jako státního řízení zahrnuje celé spektrum problémů, z nichž mnohé nelze řešit centrální státní mocí, neboť musí ze své

podstaty vycházet z širokého společenského zázemí.

Lze se jimi nechat inspirovat jak při snaze o pochopení současné zahraniční politické situace v nově demokratizovaných zemích, tak při vnímání politické situace v naší zemi a role jednotlivce v něm.

Hana Žáčková, studentka sociologie FF UK

hanka.zackova@centrum.cz

Literatura:

Richard Rose and Don Chull Shin: Democratization Backwards: The Problem of Third-Wave Democracies. British Journal of Political Science 2001; 31(2): 331-354.

»

Důvěra v demokratické instituce v baltských zemích

Klíčová slova: důvěra v instituce, baltské země, demokracie

Postkomunistické země jsou z hlediska vývoje důvěry v instituce velmi specifickou skupinou. Občané těchto států mají nedávnou zkušenost se zcela odlišnou formou politického zřízení než je liberální demokracie, proto lze očekávat, že vztah k demokratickým institucím zde bude odlišný než v tradičních demokraciích. To je také činí zajímavými pro mnohé výzkumy na dané téma.

Důvěrou v instituce se zabývá na příkladě baltských států také profesor univerzity v Oslu Anton Steen. Jeho práce, která mi sloužila jako podklad pro tento článek, je založena na výzkumech z počátku devadesátých let a váže se tedy k situaci bezprostředně po změně režimu. Ačkoli by se tedy dalo očekávat určité nadšení vedoucí k pozitivnímu vnímání demokratických institucí, ukazuje se, že situace je v těchto zemích zcela opačná.

Anton Steen porovnává úroveň důvěry v Estonsku, Lotyšsku a Litvě s úrovní důvěry ve dvou zavedených evropských demokraciích, Norsku a Francii. V porovnání s nimi se jeví důvěra v politické, sociální a ekonomické instituce v baltských zemích obecně jako velmi nízká.

Steen považuje při zkoumání důvěry v instituce za důležité, jakého typu je ta která instituce. Záleží na tom, zda má symbolickou funkci, zda se podílí na výkonné moci a také na tom, zda je spojena s osobou svého vůdce. Dalšími důležitými faktory pro důvěryhodnost jsou podle Steena stáří instituce a to, zda je veřejná nebo soukromá.

Největší úroveň důvěry v baltských zemích se dostává novým, nepolitickým institucím, které mají spíše rozptýlený, symbolický výkon. Do této skupiny patří církve, národní armáda, tisk a vzdělávací systém.

Nižší úrovně důvěry pobývají instituce, které vykonávají moc a také pořádkové instituce

(vláda, parlament, státní správa, místní vláda, soudy a policie). Nízká důvěra panuje také v tržní ekonomiku.

Nejnižší důvěru najdeme u politických stran a hnutí, což Steen považuje za důsledek nedostatečné tradice pluralitního systému a za důsledek ekonomické krize. Osobně se domnívám, že nízká úroveň důvěry jak v tomto případě, tak i obecně, plyne hlavně z tradičně negativního přístupu k čemukoli, jež je pro postkomunistické země typický. Po dlouhou dobu vytvářená nedůvěra se nezmění za tak krátkou dobu, stejně jako se za tak krátkou dobu nemůže absolutně změnit systém. Oficiální změna zřízení nemusí zákonitě znamenat změnu reálných funkcí.

Dalším významným faktorem by mohlo být srovnání skutečnosti s obrovskými očekáváními, která nebyla naplněna. Steen poukazuje na to, že nejméně důvěřují institucím lidé s nejvyšším vzděláním, což dle mého názoru tuto myšlenku podporuje. Vzdělání lidí mají již konkrétní představu o tom, jak by měly demokratické instituce fungovat, zatímco lidé s nižším vzděláním spíše porovnávají současný výkon institucí s předchozí zkušeností.

Takto nízkou úroveň důvěry v instituce považuje Anton Steen za ohrožení demokratického zřízení.

Podle mého názoru však mohou demokratické instituce fungovat nezávisle na míře důvěry, protože nedůvěra v konkrétní instituce vlastního státu nemusí ještě zákonitě znamenat nedůvěru v samotnou ideu demokracie.

Jana Husáková, studentka sociologie UK FF

janaah@seznam.cz

Literatura:

Steen, A. 1996. "Confidence in Institutions in Post-Communist Societies: The Case of the Baltic States." *Scandinavian Political Studies* 19 (3): 205-226.

»

Sarajevo jako druhý Jeruzalém - portrét vnitřního města

Klíčová slova: Sarajevo, město, multikulturalita

Ve svém příspěvku se pokusím nastínit situaci v dnes již bývalé Jugoslávii. Soustředím se hlavně na situaci v jejím hlavním městě Sarajevu, které bylo v letech 1992 - 1995 obléháno, bombardováno těžkou technikou a ostřelováno z okolních kopců.

Proč na sebe právě toto město poutalo takovou pozornost? Čím je toto město tak zvláštní a uchvacující? Je to město pronikání kultur s nádechem magické atmosféry orientu, a zároveň město s tragickým osudem, do jehož tváře se vepsaly hrůzy minulých utrpení... Tento článek se pokusí popsat Sarajevo jako město střetávání kultur, jako křehký celek, který je třeba chránit.

Sarajevo, hlavní město dnešní Bosny a Hercegoviny, bylo založeno roku 1440 Isabegem Ishakovičem. Název města má původ v tureckém Saray Owassi, což znamená pole kolem saráje, tedy paláce. Leží v údolí řeky Miljacky, obklopeno kopci, jakoby ohrazené od vnějšího světa a plně obrácené do sebe sama. Ve středu města, na rovné plošině uprostřed údolí se utvořilo obchodní centrum města-Bakčaršija. Od něho se pak jako paprsky rozbíhají po okolních kopcích mahaly- obytné městské čtvrti. A tak je toto město, v němž se mísí mnoho jazyků, náboženství a kultur na malém prostoru, chráněno dvojnásobně před vnějším světem: okolními kopci, a mahalami. Sarajevo tak představuje metaforu světa - vše, co je možné v okolním světě, je ve zmenšeném měřítku obsaženo v Sarajevu, je to vnitřní město v esoterickém smyslu a zároveň zvláštní mikrokosmos, ve kterém se uplatňuje pluralismus.

Bakčaršija tedy představuje jak geometrický střed města, tak centrum obchodního a hospodářského života. Je technicky uzavřená - obklopena mahalami a okolními kopci, a zároveň sémanticky otevřená. Obsahuje potenciálně vše, co je možné ve vnějším světě, uplatňují se zde obecně lidské hodnoty, lidé se zde střetávají, komunikují, spolupracují, nebo jen žijí vedle sebe. V Bakčaršiji jsou to jen lidé, nebo Sarajevané.

Oproti tomu mahaly zachovávají uzavřený život kultury a její zvláštnosti. V jednom městě tak v těsném sousedství najdeme muslimskou mahalu (Vratnik), katolickou (Latinluk), pravoslavnou (Tašlihan), židovskou (Bjelave) a další (Bistrič, Mejtaš, Kovači). A právě díky sousedství Jiného se zde rozvíjí uvědomění a rozvíjení zvláštností každé z kultur a upevňování její identity. „Tím, že objevuji jiného, objevuji sám sebe, tím, že poznávám Druhého, rozpoznávám sám sebe.“¹) Důvěra je zde postavena na dvou základech- na společné identitě, a zároveň na vědomí vlastní odlišnosti, jakožto přijetí různosti.

„Tak nastává hra střetávání a vzájemné reflexe otevřenosti a uzavřenosti, vnějšku a vnitřku jako nejvýraznější vlastnost Sarajeva, tak vzniká napětí mezi vnějším a vnitřním, na němž je možná založena sama existence Sarajeva. Čaršija je technicky uzavřená a sémanticky otevřená a každá z mahal je technicky otevřená a sémanticky uzavřená, čaršija je univerzalita a mahala zvláštnost a konkrétnost, čaršija je ohrazena od všeho, a proto v sobě potenciálně všechno obsahuje, mahala je otevřená vůči světu, a proto se v rovině smyslu a významu musí uzavřít do svých zvláštností, aby přežila, protože přežívá (v

tomto vnějším světě) jen to, co je definováno a uzavřeno do určitého jednotlivého smyslu A po celou dobu se čaršija i mahala, univerzální i jednotlivina, otevřenost i uzavřenost, vnitřek i vnějšek odrážejí jedno v druhém jako předmět a jeho odraz v zrcadle, jako dva členy opačných proporcí.“2) píše ve své elegické knize nazvané „Loučení se Sarajevem“ Dževad Karahasan.

Tento sarajevský vysokoškolský profesor a spisovatel přirovnává Sarajevo ke druhému Jeruzalému, jelikož zde na malém prostoru stojí vedle sebe chrámy všech čtyř světových monoteistických náboženství. Jsou zde chrámy muslimské, katolické, pravoslavné i židovské. Před druhou světovou válkou zde žila i významná židovská komunita, a to Židé sefardští, kteří přišli v 15. století ze Španělska a zachovali si svůj původní jazyk - ladino, a Židé aškenázští, kteří přišli ze střední a východní Evropy.

To vše tvoří velmi křehký celek, který stojí za to chránit. Hodnotu něčeho si však často uvědomíme až v okamžiku, kdy je v ohrožení, nebo to již ztrácíme. Během obléhání Sarajeva srbskými vojáky v letech 1992 - 1995 přišlo o život asi 12 000 obyvatel města. Docházelo k rabování obchodů, drancování, kradení aut, banky byly přetížené a ceny stoupaly závratnou rychlostí, byla vypálena hlavní pošta a granátem zapálena Národní knihovna, v domácnostech netekla voda, časté byly výpadky elektřiny, lidé trpěli zimou a nedostatkem potravin. Telefonní spojení bylo často přerušeno. Z okolních kopců bylo civilní obyvatelstvo ostřelováno oddíly polovojenských jednotek a bombardováno granáty. V centru města zbyly jako memento útoku tzv. sarajevské růže - paprskovité díry po granátech, zalité po válce symbolicky červenou hmotou. Na rozlehlých sarajevských hřbitovech připomínají tisíce nových náhrobků nedávnou katastrofu. Neradostný je i pohled na rozstřílené fasády domů. Budova parlamentu v centru města byla zdemolována, a sídliště v západním Sarajevu je přezdíváno „Sarajevská Hirošima“. Zcela zdemolované paneláky a rozstřílené fasády vypovídají o systematickém útoku na civilní obyvatelstvo...

Po uvolnění srbského obklíčení zůstalo město rozdělené na část převážně muslimskou a srbskou. Podle Daytonské mírové dohody zůstalo Sarajevo hlavním městem Bosny a Hercegoviny, a některá jeho předměstí připadla Republice srbské (Srpsko Sarajevo).

Deset let po skončení války, ve které průměrně každý obyvatel Bosny a Hercegoviny ztratil někoho z rodiny, však město působí rušným, téměř bezstarostným dojmem. Dochází zde také k reislamizaci bosensko- muslimské společnosti. Přispívá k tomu i financování z bohatých islámských zemí a podpora islámských dobročinných nadací. Ty pomáhají uskutečňovat obnovy i výstavby nových mešit, zakládání kulturních i náboženských center. Rozvíjí se i islámské školství, jehož nositelem jsou střední náboženské školy - medresy. Během devadesátých let jich bylo obnoveno pět po celé zemi.

Islámské hodnoty však neuznává celá bosenská společnost. Někteří pohlíží na aktivity arabských zemí jako na vnucování přísné ortodoxní formy islámu, která není bosenským muslimům vlastní. Mimochodem stačí se projít po sarajevském korzu v centru města - odvážně oděné dívky a plné bary osvěžují sarajevskou kulturu svým příspěvkem k různorodosti.

Petra Kotvová, studentka sociologie FF UK

petja23@seznam.cz

Literatura:

- 1) Karahasan, D. 1995. *Loučení se Sarajevem*. Praha: Mladá fronta.
- 2) Rehnicer, R. 1999. *Nesnesitelná jednoduchost modernosti*. Praha: Mladá fronta.
- 3) Ugrešičová, D. 1999. *Kultura lži*. Praha: Mladá fronta.
- 4) Rehnicer, R. 1992. *Tráva a sloni: poznámky o životním prostředí za občanské války v Bosně*. Praha: Prostor.
- 5) *Deník Zlaty Filipovičové*. 1994. Praha: Magnet - press.

»

Kdy praskne mýdlová bublina demokracie?

Klíčová slova: demokracie, politická kultura, Masaryk

Na veřejné schůzi pořádané studentskou organizací České strany pokrokové v Hlaholu dne 6. března roku 1909 pronesl prof. Dr. T. G. Masaryk řeč na téma „český student a politika“. Ve zhuštěné podobě se tehdy Masaryk pokusil mladému akademickému posluchačstvu vylíčit, co vše by měl student o politice vědět. Čteno s časovým odstupem - bezmála sta let - poskytuje nám předivo této přednášky velmi cenné informace, třebaže jistě jiné, než zamýšlel studentům předat pan profesor. Zejména pak Masarykovy definice, jež podává v úvodu přednášky, na mne působí jako obrazy na hladině studny poznání. Dá se na nich totiž velmi dobře sledovat, jak jsou některé pojmy nestálé, kterak se během sta let zcela zásadně změnil jejich význam. A právě od Masarykovy definice demokracie začnu rozplétat svou úvahu o dnešní politické kultuře.

Masaryk nejprve vymezuje dualismus aristokratismu a demokratismu, aby ukázal na příkladech kněžství, vojenství, vzdělání, byrokracie, jazyka, či národnosti, že pro aristokratismus je charakteristické odstupňování nerovnosti a že vše, kde existuje ráz takovéto hierarchie, je aristokratismem. Praktický význam těchto hierarchií pro život komentuje takto: „A ovšem není to pouze nějaká ideální, mravní, aristokratická idea, nýbrž každý aristokratismus se sociálně přeměňuje – v peníze, stručně řečeno.“. Vlastní jádro politického vývoje spatřuje v demokratizaci, úbytku všemožných aristokratismů, tedy v odstraňování nerovností. Za zásadní podmínku demokratismu považuje rovnost v práci a práci, doslova napsal: „Konec konců nejpregnantněji se jeví demokracie v pracování. Člověk, který pracuje pro sebe a své, je demokratem. Rovnost práce, a nejen rovnost, nýbrž i vzájemnost, neboť práce je netoliko rozdělena, nýbrž také organizována. Práci rozumíme práci, která není příjemná, práce nesvobodná, práce černá, jak říkají Rusové, práce drobná a práce klidná. Naproti tomu aristokrat vyhýbá se práci – otroctví umožňuje aristokracii. Jen pozvolna si přivyká člověk ku práci, jen povlnně stává se člověk pracovitým; aristokrat nepracuje, ale vykonává „činy“, veliké činy, jak se říká. Vládne druhým, dává za sebe pracovat.“ (Masaryk 1990: 10). Demokratismus je tedy pro Masaryka stálou demokratizací všeho úsilí ve všech oborech. Chce nás tím varovat před vznikem nových forem aristokratismu (vzdělanecký, úřednický apod.).

Masaryk rovněž důsledně odděluje demokratismus od republikanismu. Republikou přitom chápe stát ve kterém není monarcha (či jeho ekvivalent). Ohlíží se po soudobých republikách – Francouzské a Americké a pochybuje o nich coby o demokraciích, neb jsou příliš militaristické. Naopak vyzdvihuje republiku Anglickou pro míru svobody a rovnosti, jež se zde podařilo nastolit.

Co z toho plyne pro čtenáře na prahu 21. století? Domnívám se, že nejpřínosnější je pro nás Masarykův idealismus. Jeho chápání demokracie je velmi pevně spjato s ideou rovnosti a svobody. Při studiu jeho přednášky si čtenář jistě všimne, že Masaryk ani jednou nezabrousí do ekonomických úvah, zcela evidentně nezaměřuje politický progres s ekonomickým růstem, jak je tomu běžně v současném diskursu. Zdá se, že za důležitý považuje pouze rozvoj svobody a rovnosti, zřejmě očekává, že hospodářské zlepšení bude jaksi samovolně následovat.

Zamýšlím-li se nad pojmem „demokracie“, jak jej používáme dnes, pak musím konstatovat, že z Masarykova pohledu se zcela jistě o demokracii nejedná, nýbrž o novou aristokracii. Idea maximální možné rovnosti a svobody se vytratila zadními dveřmi a zůstala zde sice krásně vypadající, leč pouhá fasáda, coby kryt kapitalistického konstrukce světa.

Masarykův důraz na rovnost v práci a práci se mi jeví jako obecně platný fundamentální předpoklad demokracie. Nevím jak hluboko si

Masaryk přál v tomto směru zajít, nicméně jeho slova ve mne roznítla proud asociací na některé pozdější, či dokonce současné koncepce demokracie průmyslové, v nichž jsou celé provozy demokraticky řízeny dělníky. Rovnost v práci a práci byla dosud vždy a všude likvidována v samém zárodku – bez výjimky. Pokusy o realizaci těchto myšlenek byly učiněny jak v rámci sovětského bloku, kde byly eliminovány, coby ideologická úchylna, neb samosprávný podnik byl v rozporu s vedoucí úlohou strany, ale také i ve světě západním, tj. ve světě takzvaně demokratickém, nýbrž i zde byly vždy potlačeny. V současnosti existuje zatím asi nejsilnější hnutí tohoto typu v Argentině, kde po státním bankrotu a odchodu zahraničních investorů již přes 200 závodů převzali do vlastnictví dělníci. Otázkou je, zda-li se dokáží ubránit proti obrovskému tlaku, jenž je na ně vyvíjen jak ze strany bývalých majitelů, tak státní byrokracie, ale i mezinárodních kapitalistických institucí.

S jinými formami rovnosti je tomu podobně – nejsou. Všude kam se rozhledneme spatřujeme pouze pevné hierarchie. Byrokratizace prostoupila veškeré sféry života. Karikaturou rovnosti tak zůstává všeobecné volební právo. Ostatně na jeho adresu si posteskl již i Masaryk, když ve své přednášce pronesl: „U nás teď všeobecné právo hlasovací pokládá se za ochránce rovnosti. Ve skutečnosti a v praxi je všude posud snesitelná právě míra politické a sociální nerovnosti.“ (Masaryk 1990 : 7) Uvažme však, že mezi přednesem této přednášky a dnešní dobou byly za první republiky stranické aparáty masových stran a jejich poslanci placeny z finančních příspěvků členských základen a že stát stranám nevyplácel žádné příspěvky, jinými slovy, že stát nebyl se stranami spojen v jedno (to je vynález „západních demokracií“ ze 60. let). Pak musíme, bohužel, konstatovat, že dnešní stav představuje silný demokratický regres a že pro realizaci Masarykovy vize demokracie je ještě méně příznivý a mnohem více pokrytecký. Kartelové strany pevně třímají situaci ve svých rukách, jsou spjaty se špičkami průmyslu, bezpečnostních složek, mediálních agentur, státem a zákony. Demokratický průlom zdá se za této situace, kdy zavedené velké strany samy diktují zákonné podmínky hry dle svých potřeb, zcela nemyslitelný. Záměrně ponechávám nepovšimnuty jistě oprávněné námitky mnoha sociálně-vědních badatelů, kteří v různé míře konstatovali zánik centrální funkce politiky.

A svoboda? Z té nám zbyla rovněž pouze podsunutá karikatura. Kloním se k výsledkům analýz prof. G. A. Cohena, tedy stručně řečeno ke kladení rovnítko mezi pojmy svoboda a peníze (podrobněji Cohen 2000a). Svoboda slova je věc krásná, leč bez peněz Vás beztak nikdo neuslyší, natož aby poslouchal.

Za tohoto stavu věcí je pro mne nemyslitelné přiznat současnému politickému systému byť jen zlomek legitimacy. Legitimita náleží, domnívám se, jen a pouze takovému systému, který se podrobuje kritice a je orientován na překonávání současných problémů. To však není případ

současné "demokracie západního typu", jenž je systémem zaměřeným na obranu statu quo, soukromého vlastnictví a všemožných sociálních hierarchií.

David Palán, student sociologie UK FF

david.palan@ff.cuni.cz

Literatura:

Beck, U. 2005. *Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Cohen, G. A. 1995. *Self-Ownership, Freedom, and Equality*. Cambridge: University Press.

Cohen, G. A. 2000a. „Svoboda a peníze“. *Filosofický časopis* 48 (1).

Cohen, G. A. 2000b. *If You're an Egalitarian, How Come You're so Rich?* Harvard University Press.

Masaryk, T. G. 1990. *Student a politika*. Praha: Svoboda.

Mishan, E. J. 1994. *Spor o ekonomický růst*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Scruton, R. 1990. *Slovník politického myšlení*. Brno: ATLANTIS.

Velký sociologický slovník. 1996. Praha: Karolinum.

»

Rozumění pojmům důvěra a demokracie všichni stejně?

Důvěra a demokracie v evropských zemích po roce 1989

Klíčová slova: důvěra, demokracie, sociolingvistika

Zaostávají skutečně postkomunistické země, co se míry důvěry týče, za západní Evropou? Nebo dlouhodobé totalitě důvěra dokázala vzdorovat? Možná během těch let nabyla trochu jiné podoby... A jak ji proměnily revoluce na přelomu 80. a 90. let? New Democracies Barometer, New Russian Barometer aj. jsou výzkumy veřejného mínění, které kladením týchž otázek sledují míru důvěry v jednotlivých zemích. Ale korespondují spolu obsahově důvěry zjištěné v různých státech?

Důvěra ve společnostech kolísá v závislosti na velkých ekonomických, sociálních a politických změnách. Podle řady studií ale plyne z celého komplexu zdrojů a mnohdy má kořeny hluboko v minulosti. Nízkou zobecněnou důvěru tedy není možné vysvětlovat pouze vlivem totalitních praktik. Podle I. Markové a P. Macka je tu i hledisko sociolingvistické. Ve své stati se věnují rozdílům ve významech slov důvěra a demokracie v různých jazycích. Zdůrazňují

důležitost těchto "slovníkových významů", protože jimi je ve školách, médiích atp. prezentována realita definovaná určitým (vládnoucím) režimem. Slovníky popisují mínění své doby už tím, jaká hesla v sobě obsahují.

Některé lingvistické teorie upozorňují na odlišné podoby světů, které jsou vytvořeny jazyky příslušných kultur. Nejbanálnějším příkladem může být to, že Eskymáci pojmenovávají mnoha výrazy entitu, pro jejíž označení vystačí téměř celému zbytku lidstva slovo jediné, v případě češtiny je to sníh. Přírodní podmínky jsou jen jednou determinantou těchto odlišných artikulací (článekování, rozdělení) světa.

Zajímavé jsou také proměny významů slov důvěra a demokracie v průběhu času a jejich významové odlišnosti v jednotlivých jazycích.: Oxfordský etymologický slovník uvádí jako ekvivalenty důvěry od 13. století dodnes jistotu, spolehlivost, poctivost, věrnost. Ve francouzštině jsou to výrazy věrnost, naděje, spontánní víra. V celku uvedených charakteristik důvěry ve dvou odlišných jazycích je znát určitý rozdíl. Z francouzštiny je cítit silnější intuitivnost, citovost, možná i naivita. V češtině byla důvěra (dóvěra) zaznamenána až v 16. století, a to v náboženském významu jako víra v Boha. Postupně se vyvíjela do dnešní podoby - víra v někoho, blízké přátelství, optimismus.

Výraznější odlišnosti se objevují mezi významy slova demokracie. V angličtině se pojí s vládou lidu, volením představitelů, sociální tolerancí. Pro francouzštinu jsou to ideály Francouzské revoluce - volnost, rovnost, bratrství, republika, parlament. Opět tu zaznívá emotivní tón, který se v angličtině nevyskytuje. Čeština má také své specifické nuance. Od první republiky byla demokracie vymezována jako protiklad absolutismu, diktatury, aristokracie, přičemž od převratu v roce 1989 se význam slova demokracie téměř kryje se svobodou. Termín vláda lidu, ačkoliv je téměř doslovným (a proto nejlepším?) překladem, byl zcela zdiskreditován minulým režimem.

Uvědomíme-li si rozdíly v užívání pojmu důvěra a demokracie, nabízí se otázka: jak je vůbec možné srovnání míry důvěry, demokracie apod. mezi jednotlivými zeměmi? Vždyť po převedení těchto pojmů do jiného jazyka získávají nutně trochu odlišný význam, než který nesly v originále. A to jsme se doposud pohybovali po kulturně relativně jednotném území, komplikace nastávají při užívání mezinárodních pojmů, jako např. právě demokracie, v kulturně odlišných společnostech. Mohla by zaznít námitka, že i každý člověk má jiné životní zkušenosti, vyrostl v jiném prostředí, byl tedy formován jakousi specifickou mikrokulturou, a tudíž by měla být velice nesnadná i domluva mezi členy téhož jazykového společenství. (Však ona taky někdy je...) Ale jazyk jako médium komunikace obstojně funguje i přes uvedené pochybnosti. Zdá se, že zde platí pravidlo zlaté střední cesty, tedy že realita jazykové komunikace nevypadá jako babylónská věž, kde nikdo nikomu nerozumí, ovšem ani jako společenství jedinců,

kteří za každých okolností stoprocentně rozumějí svým partnerům v diskusi a kteří používají vždy stejná slova pro označení určitých věcí a dějů.

Odlišnosti v obsazích slov jsou dány jejich vázaností na tzv. sociální reprezentace, tedy strukturované obsahy myšlení, sdílenou víru, jazyk a znalosti, které jsou přítomny v každodenním diskursu dané společnosti (např. v médiích). Tyto způsoby nahlížení na svět, přístupy ke skutečnosti jsou zakotveny hluboko v historii a jsou klíčem k tomu, co nazýváme kulturními specifiky jednotlivých společností. Proto i při hodnocení míry důvěry a demokratičnosti v různých evropských zemích na základě mezinárodních šetření musíme mít vždy na paměti, že za stejnými pojmy jsou v různých jazykových a kulturních oblastech skryty odlišné významy. Naměřené výsledky tedy nepředstavují stoprocentně objektivní odraz společenské situace, protože jsou zkresleny

odlišným porozuměním např. demokracii či pojmu důvěra v různých zemích.

Karla Provázková, studentka sociologie UK FF

k.tkanicka@seznam.cz

Literatura:

Macek, P., Marková, I. 2004. „Trust and Distrust in Old and New Democracies“. In *Trust and Democratic Transition in Post-Communist Europe*, ed. by Marková, I. Oxford: Oxford University Press (The British Academy).

« Vydává Sociologický ústav Akademie věd České republiky dne 28. 2. 2006 » « Redakční rada: Daniel Čermák, Anna Gabrielová, Iva Chludilová, Jitka Laštovková, Yana Leontiyeva, Hana Maříková, Petra Rakušanová, Markéta Sedláčková, Natalie Simonová, Petr Sunega, Petra Šalamounová » « Adresa: SOCIOweb, Sociologický ústav AV ČR, Jiřská 1, 110 00 Praha 1, tel./fax: +420 222 221 662, e-mail: socioweb@soc.cas.cz » « ISSN 1214-1720 »

« © Sociologický ústav AV ČR, Praha »